

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 3, Jan.-June. 2018, PP 115-123

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب

لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)

جولائی - دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 6

☆ الماس طاہرہ

پنجابی رباعی تے ڈاکٹر شوکت علی قمر

Abstract

This article is a thorough research about a great legend Dr Shaukat Ali qamar as Rubaai writer. Dr Shaukat Ali qamar is a famous Punjabi writer who serve Punjabi literature throughout his life. He wrote plenty of books in prose as well as in poetry. As a poet he wrote in the most difficult genre of poetry that is Rubaai. Dr Shaukat Ali qamar published book "Dard Nageeney" in (2002-2004) This book won huge appreciation worldwide. Rubaai is a stanza of four lines, a quatrain. It is a unique form of poetry which is used by very few poets in Punjabi. Dr Shaukat Ali qamar completed this book in two years. Topics which are written in Dard Nageeney are in portrait rich Punjabi culture and literature. He covered almost every aspect of life which shows great command towards Rubaai writing.

ویہویں صدی وچ پنجابی رباعی گوشتاعراں وچ ڈاکٹر شوکت علی قمر داناں نمایاں اے۔ جہناں پنجابی رباعی پراگا ”درد نگینے“ رچیا۔ ایس کتاب نوں پاکستان بین مگروں پنجابی رباعیاں دی پہلی چھپی کتاب ہون دا اعزاز وی حاصل اے۔ کیوں جے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دیاں رباعیاں دی کتاب پاکستان بین توں پہلاں چھپی سی۔ ”درد نگینے“ نوں مسعود کھدر پوش ایوارڈ تے دیگر ادبی ایوارڈاں نال وی نوازا گیا۔ ایس کتاب وچ کل 202 رباعیاں لکھیاں گئیاں نیں۔ جہناں وچ ڈاکٹر ہوراں نے حیاتی دے ہر کچھ نوں اُگھیر یا اے۔ ایہناں رباعیاں دے دکھ وکھ مضمون نیں۔ نفسا نفسی دے دور وچ معاشرتی تے سماجی قدراں نوں جہناں اوکڑاں نال واہا اے، اوہناں اتے رباعیاں راہیں جھات پائی گئی اے۔ شوکت علی قمر نے ایس پڑ وچ پیرپاکے اپنے آپ نوں منوالیا۔ ڈاکٹر جمیل احمد پال لکھدے نیں:

”نیلے تارے نوں چھڈ کے بیٹے سٹھ سالاں وچ پنجابی رباعی دی ہور کوئی

پوری کتاب نہیں چھپی۔“ (1)

ڈاکٹر شوکت علی قمر نے پنجابی ادب دے شعری پڑ وچ رباعی دی تھوڑی نوں محسوس کیتا تے اپنی رباعی وچ احساس دی حدت تے سوچاں دا دریا وگا دتا۔ جیہڑی شاعری اندر دے سچے تے کھرے جذبییاں تے احساساں دی ترجمان ہوندی اے، اوہو شاعری فکری سطح تے وڈیائی جاندی اے۔ Daily Dawn وچ شفقت تنویر مرزا لکھدے نیں:

“The last, Dard Nageenay, includes a Rubai which he took two years to write (2002-2004).” (2)

کتاب ”نیلے تارے“ وچ شوکت ہوراں دیاں 2002ء توں 2004ء تک دو سالاں وچ لکھیاں رباعیاں شامل نیں۔ اوہناں دیاں رباعیاں روایتی ہو کے وی اج دے منظر نامے نوں اپنے کلاوے وچ لیندیاں نیں۔ ڈاکٹر ہوراں نے اپنیاں رباعیاں وچ حیاتی دے ہر کچھ اتے شعر آکھے۔ اوہناں دی شاعری ذات توں کائنات تیکر دے ادراک دی شاعری اے۔ ایہہ پنجاب دے تقسیم ہو جاوَن تے اجو کے پنجاب دے ویلے دا سچ اے یاں فیر ذات توں کائنات تیکر دا سفر اے جہدے وچ ان گنت منظر نیں۔ ہر منظر اپنے سفر دے مکن دا منظر پیش کردا اے پر نہ مکن والا سفر اے۔ ہر منظر دی کڑی دو جے منظر نال رلدی ٹری جاندی اے۔ بقول شریف کجباہی:

”قمر ہوراں دیاں رباعیاں اجیہا نوری رنگاں دا میلہ لکھا دیا جیہڑا مینوں اج

توں پہلاں اپنے بزرگ صوفیاں دے کلام وچ ای دسدا تے ملدا رہیا اے“ (3)

شریف کنجاہی ہوراں نوں پنجابی نظم دا موڈھی شاعر آ کھیا جاندا اے۔ اوہناں دی رائے ڈاکٹر شوکت علی دیاں رباعیاں بارے ایہہ سی کہ ایہناں دا کلام صوفیانہ رمزماں توں پُر اے۔ پروفیسر ریاض احمد قادری موجب:

”ڈاکٹر شوکت علی قمر کی رباعیوں میں صوفیانہ رنگ بہت گہرا ہے۔ انہوں نے صوفیانہ موضوعات کو اپنا موضوع بنایا ہے۔ یاد الہی، فنا فی الرسول ﷺ، فکر آخرت، دنیا بے ثبات ہونے کا اظہار، عشق حقیقی کا خمار، تلاش ذات، عرفان الہی، وحدت الوجود۔ مرنے سے پہلے مرنے کی خواہش یہ وہ عظیم صوفیانہ موضوعات ہیں جو ”درد نگینے“ میں موجود ہیں۔“ (4)

شوکت علی قمر دیاں رباعیاں وچ حیاتی داکوئی اچہا کچھ نہیں دسدا جہدا تذکرہ نہ کیتا گیا ہووے۔ تصوف دے مہاڑ دیاں رباعیاں وچ وجدان نوں اندر دی معرفت ویہڑے لیا کھلاردی اے، انج شاعر نوں اپنا چوہیر نور و نور لگدا اے۔ ”درد نگینے“ دیاں رباعیاں دے فنی مطالعے توں اڈ جیہڑی گل محسوس کیتی گئی اے، حیاتی داکوئی اچہا کچھ نہیں دسدا جہدا ایہناں وچ تذکرہ نہ ہووے۔ شوکت علی قمر دیاں رباعیاں وچ پنجاب دی دھرتی دی ثقافت جھلکارے ماردی دسدی اے۔ اوہناں نے پنڈت و رہتل نوں سامنے لیا کے اوہدی ترجمانی کیتی اے۔ مہینہ وار لہراں وچ علی عرفان اختر لکھدے نیں:

”ڈاکٹر شوکت علی قمر دیاں رباعیاں سفر کردیاں نیں تے اکلا پے دے دکھ توں اگا نہہ پیار محبت دیاں فضاواں وچ ساہ لین لگدیاں نیں۔“ (5)

شوکت علی قمر دیاں رباعیاں اکلا پے توں اگا نہہ نکل کے پیار تے محبت دیاں فضاواں وچ گونج دیاں نیں۔ کیوں جے حیاتی جمن توں لے کے مرن تیکر دا سفر اے۔ اوہناں دیاں رباعیاں وچ ساہ لیندی حیاتی دے سارے دکھ سکھ تے ایس حیاتی وچ آون والے سفر دے سارے موسم پڑھن والیاں نوں ٹنبدے نیں۔ ایس سفر دی نویکلی زمین تے وکھرا اسمان اے۔ ایہہ زمین شوکت علی قمر دیاں فکراں تے سوچاں دی زمین اے تے اسمان اوہدے تجربات تے مشاہدیاں دا اے۔ درد ہوندے ای نگینے نیں پرایہناں دی پچھان عام بندے نوں نہیں سگوں خاص بندیاں نوں ہوندی اے ایہہ نگینے ہر بندے دی وراثت وی نہیں ہوندے۔ شوکت علی قمر دے حصے ایہہ نگینے آئے۔ اوہناں نے ”درد نگینے“ دی

شاعری کلاسیکی شاعراں وانگوں اللہ سوہنے دی حمد توں شروع کیتی اے۔ حمدیہ رباعیاں رب سوہنے دی بیش بہا تے کدی نہ مکن والیاں صفتاں نال بھریاں ہوئیاں نیں۔ حمدیہ رباعیاں وچ صوفی شاعراں دارنگ ڈھیر گڑھاتے پیڈا اے۔ علامہ ابوالاتیاز نے اپنی کتاب ”پگ پگ سارے پندھ کٹ جاو“ وچ لکھیا اے:

”درد نگینے، دے شروع وچ ساڈے ادب دی روایت دے مطابق کئی رباعیاں

حمد باری تعالیٰ تے نعت رسول مقبول ﷺ دے مبارک رنگ وچ نیں۔“ (6)

پنجابی شاعراں دا ایہہ خاصہ رہیا اے کہ رب سوہنے دا ناں لے کے اپنی گل نوں شروع کر دے نیں۔ ایہو

روایت ڈاکٹر شوکت علی قمر نے نبھائی۔ جیہدے بارے علی عرفان اختر لکھدے نیں:

”صوفیانہ رنگ وچ ڈیاں ایہہ رباعیاں پڑھ کے بندہ معرفت دے ویہڑے

اندر اپنے آپ نوں کھلوتا محسوس کرن لگ پیندا اے تے انج جا پدا اے جیویں

ایہناں کلاسیکی تے صوفی شاعراں نال ڈاکٹر شوکت علی قمر دی اک سانجھ بنی

ہوئی اے۔“ (7)

حمدیہ رباعیاں توں بعد شوکت علی قمر ہوراں نے اوس ہستی دا ذکر کیتا اے جہدے لئی رب تعالیٰ نے کل کائنات

نوں تخلیق کیتا۔ نعتیہ رباعیاں وچ سرور دو عالم ﷺ دی نعت بیان کیتی گئی اے۔ جہاں شعراں وچ رسول کریم ﷺ نال محبت

تے عقیدت دا اظہار کیتا جاندا اے۔ اوہ شعر تے نظماں نعت دے گھیرے وچ آ جانیاں نیں۔ شوکت علی قمر ہوراں نے

ماں دی شان وچ وی رباعیاں لکھیاں جہناں راہیں اوہناں دی اپنی ماں نال پیار محبت تے عقیدت ظاہر ہوندی اے۔

ماں ورگی ہستی لئی رباعی دے چار مصرعے بہت ای گھٹ جا پدے نیں۔ اوہ لکھدے نیں:

ماں دا سایہ برکت رحمت وکھری

ماں دا سایہ نعمت جنت وکھری

ماں دا چہرہ رب دا روپ قمر جی

ماں دا سایہ طاقت عظمت وکھری (8)

ایسے طرحاں شوکت علی قمرہوراں نے سوہنی دھرتی نوں ماں جان کے اوہدی چاہت محبت نوں اپنیاں رباعیاں وچ ظاہر کیتا اے۔ پاکستان نال اوہناں نوں انتاں دا پیار سی جیہڑا اوہناں دیاں رباعیاں وچ وی جھلکارے ماردا اے۔ شوکت علی قمر دے کلام وچ جذبہ حب الوطنی اگھڑواں دسدا اے۔ اوہناں دیاں ساریاں محبتاں دھرتی لئی وقف نیں۔ ڈاکٹر شوکت علی قمر نے صوفی تے کلاسیکی شاعراں دے نال اپنی سانجھ بنائی تے تصوف دے پہلو نوں اپنیاں رباعیاں وچ اجاگر کیتا۔ تصوف دی ڈونگھیاں نوں صوفی شاعراں نے جس ڈھنگ نال پیش کیتا اے۔ اوہدی مثال کدھرے وی نہیں لکھدی۔ بلھے شاہ لکھدے نیں:

”اک لازم بات ادب دی اے
سانوں بات معلومی سب دی اے
ہر ہر وچ صورت رب دی اے
کتے ظاہر ہے کتے چھپی اے“ (9)

شوکت علی قمرہوراں نے موجودہ دور دے جدید مسئلیاں دوستاں دیاں منافقتاں، دشمنیاں، نفرتاں، جھوٹ، مکر تے فریب، ملاوٹ، لٹ کھسوٹ، ظلم زیادتی ورگے موضوعاں بارے رباعیاں لکھیاں نیں:

”درگا ہواں وچ دنیا داری ویکھی
جے جے حرص مکاری ویکھی
یار قمر جی بندہ بندہ دا تے
نظر نظر وچ جھاک شکاری ویکھی“ (10)

اوہناں دیاں رباعیاں وچ اکلا پاچیک چیک کے بولد اے۔ اکلا پا شاعر دی حیاتی وچ پیش آون والے واقعاں دا نتیجہ ہوندا اے، کئی واری شاعر دور وچ جھوٹ مکر فریب دے ددھ جاون پاروں وی کلا رہ جاندا اے۔ اکلا پے نوں ان گنت شاعراں اپنے کلام وچ الکیا اے کیوں جے اکلا پا ہر شخص دی حیاتی وچ زہریلا ناگ بن کے ضرور دسدا اے تے ہر پل ڈسدا رہندا اے۔ نال ای شوکت علی قمرہوراں نے اپنیاں رباعیاں وچ محبت دے پرچار دی وی خوب دھم پائی اے۔ جدید دور وچ جدوں ہر پاسے نفرتاں دی بھرمار اے۔ محبت دی گل کرنا بہت ہمت دی گل اے۔ محبت دے پرچار لئی دور حاضر دے شاعراں نے تھیرے شعر آکھے۔ امداد ہمدانی لکھدے نیں:

” پہلے پیار دی پوڑھی چڑھنا پیندا اے

نفرت دے گھرا یوں ڈھائے نہیں جاندے “ (11)

انسان دی حیاتی وچ دکھ تے سکھ دھپ تے چھاں وانگوں آوندے جاندے رہندے نیں۔ دکھ درد تے غم دی کیفیت شوکت علی قمر ہوراں دی حیاتی وچ وی آئی جیہڑی اوہناں دیاں رباعیاں راہیں سامنے آئی۔ شاعر دکھ درد دی کیفیت توں بچ نہیں سکدا کیوں جے شاعر دی طبیعت حساس ہوندی اے۔ اوہ اپنے آل دوالے ہون والیاں گلاں تے واقعاں دا اثر اپنی ذات وچ محسوس کردا اے۔ شوکت علی قمر دیاں رباعیاں وچ عشق حقیقی توں عشق مجازی تک داسفر وی جھلکارے ماردا دسد اے۔ عشق دی کیفیت بہت ای دکھ بھری ہوندی اے، جان مشکل وچ آ جاندی اے ایہہ عشق رب تعالیٰ نال وی ہوندا اے تے کسے بندے نال وی پرائیں راہ وچ غم پھکنا ای پیندا اے۔ عشق نہ مصیبتاں دے پہاڑ ویکھدا اے نہ دکھاں دے بھانڈے، نہ ہڑھ ویکھدا اے نہ تھل دی مارو دھپ، عشق نہ سولی توں ڈردا اے نہ ای موت توں۔ کیوں جے عشق حقیقی دی منزل تیک اپڑن لئی کدی عشق مجازی دیاں راہواں توں وی لنگھنا پیندا اے۔ شوکت علی قمر نے معاشرے وچ کھلری نفسا نفسی تے آپادھاپی دیاں تصویراں اپنیاں رباعیاں وچ ایس ڈھنگ نال اُلکیاں نیں:

چارے پاسے افراتفری ودھ گئی

ظلم سپاہ دی حدوں نفری ودھ گئی

یار قمر جی ماڑے مردے جاندے

جنگل دے قانونوں نگری ودھ گئی (12)

آپادھاپی دی کیفیت نوں ہر شاعر نے نظمایا اے کیوں جے ہر دور وچ لوکی اپنی بالن تے اپنی سیکن دے عادی سن۔ شوکت ہوراں رباعی وچ غریب تے مجبور دی حالت دا ذکر کردیاں دسیا اے کہ اوہناں دی حالت دن بدن وگڑدی جا رہی اے۔ ہن دے زمانے وچ ایہہ کیفیت ڈھیر دکھالی دیندی اے۔ نویں پنجابی شاعراں دے ڈونگھے سماجی شعور نے آپادھاپی دی کیفیت نوں سوہنے ڈھنگ نال اُلکیا اے۔ شاعری راہیں اوہناں نے گھٹیو گھٹی بھائی چارے نوں شعراں راہیں دکھایا اے۔ شوکت علی قمر نے رباعیاں وچ ساریاں سماجی مسئلیاں دے حل ہو جاون دی امید ظاہر کیتی اے۔ شاعر دا تخیل اوہدی شاعری وچ اگھڑواں دکھالی دے رہیا اے۔ نویں نسل نال امید لا کے اوہ اپنی قوم وچ چاہت، عزت تے غیرت

نوں ایس طرح جگانڈے دسدے نیں:

ذہناں قلوباں اندر چاہت جاگے
سوچاں فکراں اندر وسعت جاگے
جاگ پوے ہن ہر شے یار قمر جی
جرات طاقت عزت غیرت جاگے (13)

ترقی پسند شاعر امید نال پُراے کیوں جے اوہ ایس گل تے یقین رکھدے سن کہ ایہہ ساریاں اوکڑاں، سماجی پریشانیاں اک دن مک جان گئیاں۔ ایس خواہش نال بھرپور اوہناں دی شاعری عام لوکاں تیک اپڑ دی رہی۔ حیاتی ڈھیر اوکھی منزل اے۔ ایہدے وچ کدی دکھ تے کدی سکھ آوندے جاندے رہندے نیں۔ حیاتی دیاں اوکڑاں توں کوئی بچ نہیں سکيا۔ دکھ کولوں کوئی فرار نہیں۔ اک سکھ توں بعد ہزاراں دکھ اڈیکدے دسدے نیں۔ ایس کیفیت نوں ہر دور دے شاعراں نے اپنے کلام وچ لکھیا اے۔ ایہہ دکھ درد دنیاوی مصیبتاں پاروں ملدا اے۔ شوکت علی قمر نے اپنے یاراں بیلیاں نال جدائی دے دکھ نوں رباعیاں راہیں اُلکیا۔ جدائی تے وچھوڑا اوہناں دی موت پاروں اے۔ ہجر فراق دی کیفیت دی وضاحت کر دیاں لکھدے نیں:

حسن پیارے ٹر گئے خورے کدھرے
عشق نیارے ٹر گئے خورے کدھرے
یار قمر جی سنجی نگری لگدی
یار دلارے ٹر گئے ہورے کدھرے (14)

یاراں دوستاں دی جدائی حیاتی نوں اچہا دکھ دے جاندی اے جس دا بدل کتے وی نہیں لہدا۔ اوس دکھ نوں

لفظاں راہیں بیان کر کے شاعر اپنے غم نوں ہلکا کر دالے۔ کنول مشتاق لکھدے نیں:

”ساڈے ساتھیاں وچوں پچھے کیہڑا رہ گیا اے
اک پل سوچ کے میں پچھے تکیا
”پچھے اک پتھراں دا ڈھیر
دوہے پل میں پتھر ساں (15)

شوکت ہو راں دیاں رباعیاں وچ جتھے دنیا جہان دے مضمون اک تھاں دسدے نیں، اوتھے دنیا دی بے ثباتی لئی ان گنت رباعیاں لکھیاں گئیاں۔ جیویں ہر شے نوں موت دامنہ چکھنا اے، ایس گل نوں مکھ مڈھ رکھیا جاوے تے دنیا وچ جو کجھ ہو رہیا اے، ہمیشہ نہیں رہنا۔ ہر اک نوں ایٹھوں اک دن رخصت ہو کے ابدی جہان ٹر جانا اے۔ سب کجھ اتھے ای رہ جاوے گا۔ بھائی کنا ای ڈھیر لایا جاوے، روپے پیسے جائیداداں، تخت تاج سب اتھے ای رہ جانداں نیں۔ دنیا دی بے ثباتی نوں رباعی گو شعراں وچوں بابائے فارسی عمر خیام نے لکھیا:

”خاک کی کہ بہ زیر پای ہر نادانی است

کف صنی، چہرہ جانانی است

ہر خشت کہ برکنگرہ ایوانی است

انگشت وزیر یا سر سلطانی است“ (16)

شوکت علی قمر رباعیاں راہیں نو جواناں نوں شاہین بن دادرس دیندے دسدے نیں۔ کہندے نیں کہ عقابی نظر نال ای کامیابی حاصل ہوندی اے۔ جہدے بارے علامہ اقبال وی قوم دی بیداری لئی ڈھیر لکھیا۔ اوہناں رباعیاں راہیں اپنے پیغام نوں نو جواناں تیک اپڑایا۔ اصل معنیاں وچ اوہناں سستی قوم نوں جگایا تے اوہناں نوں اُمید دی کرن دکھائی۔ تحریک پاکستان وچ آنیاں مصیبتاں نوں دن تے رات نال استعارہ کیتا اے کہ غم رات نیں پر دن دی روشنی دور نہیں۔ لکھدے نیں:

”فرد دیکھے اگر دل کی نگر سے

جہاں روشن ہے نور لالہ سے

فقط اک گردشِ شام و سحر ہے

اگر دیکھیں فروغِ مہر و مہ سے“ (17)

مختصر ایہہ کہ شوکت علی دیاں رباعیاں سوہنیاں رمزیاں، خوبصورت فلسفیاں تے حسین کلام نال بھرپور نیں۔ ایہدے وچ حیاتی دا ہر رنگ، ہر انگ جگمگاندا دسد اے۔ پنجابی ادب وچ رباعیاں ہمیش لئی نہ صرف پنجابی ادب تے تاریخ دا حصہ رہن گئیاں سگوں پنجابی ادب دیاں صفحاں دے مطالعے وچ اُچ پدھرتے رہن گئیاں۔

حوالے

- 1- نوائے وقت (روزوار) شوکت علی قمر (انٹرویو) 3 جنوری 2006ء
- 2- ڈیلی ڈان، شفقت تنویر مرزا، 11 جولائی 2005ء
- 3- وروے (مہینہ وار) خموش چیچا نوی، جولائی۔ اگست 2005ء، ص 72
- 4- پروفیسر ریاض احمد قادری، مطبوعہ سہ ماہی ادب معلیٰ، 1 اپریل۔ جون 2008ء، ص 3
- 5- لہراں (مہینہ وار) علی اختر، نومبر 2005ء، ص 19
- 6- علامہ ابوالاتیاز عس مسلم، پگ پگ سارے پندھ کٹ جاون، کراچی: مکتبہ نیاراہی، 2014ء، ص 146
- 7- لہراں (مہینہ وار) علی اختر، نومبر 2005ء، ص 19
- 8- درد نگینے، ص 21
- 9- عارف عبدالمبین، پرکھ پڑچول، لاہور: جدید ناشرین، 1979ء، ص 30
- 10- درد نگینے، ص 44
- 11- پنجابی ادب دار ارتقاء، ص 558
- 12- درد نگینے، ص 38
- 13- پرکھ پڑچول، ص 66
- 14- درد نگینے، ص 47
- 15- پنجابی ادب دار ارتقاء، ص 506
- 16- پنجابی ادبی صنفاں، ص 221
- 17- علامہ اقبال، کلیات اقبال اردو، لاہور: شیخ غلام علی اینڈ سنز، 1986ء، ص 675